

Kultura kao kriva politika identiteta

Sabine Riedel: *Die Erfindung der Balkanvölker. Identitätspolitik zwischen Konflikt und Integration.* Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2005.

Knjiga Sabine Riedel »analizira politike identiteta u jugoistočnoj Evropi, koje se uz druga obilježja identiteta gotovo uvijek pozivaju i na jezik želeći dokazati postojanje određenih etničko-nacionalnih identiteta utvrđivanjem navodno objektivnih jezičnih odnosa« (40).

Koliko su te politike identiteta daleko od objektivnosti, vidi se već po tome što tvrde da Hrvati, Srbi i bosanski Muslimani govore različitim jezicima, iako stvarnost pokazuje suprotno: »Hrvati i Srbi Bosne i Hercegovine ne razlikuju se jezično« (57), a isto vrijedi i za »bosanske Muslimane, čiji jezik je dosad bio srpskohrvatski, a danas ga nazivaju bosanski« (263). Uzrok nepromjenom stanju da se isti jezik naziva različitim imenima seže u 19. st. jer je tada »vlada u Beču prema manjinama imala širokogrudnu politiku s nastavom na materinskom jeziku, pa se dogodilo da su se koristile različite oznake za u osnovi isti jezik« (62). Etnički identitet se neosnovano prenosio na jezik, kao što se to i danas radi: »Prebacivanje konflikta identiteta na jezičnopolitičku razinu može se promatrati i danas. Međutim, posljedice su mnogo dalekosežnije nego u prijašnja vremena kada najveći dio stanovništva nije znao čitati ni pisati« (63).

Danas se izgrađenost standardnog jezika u Hrvatskoj uništava ispolitiziranim zahtjevima da se »oživljavaju arhaizmi, tj. zastarjele riječi, kako bi se jezično izrazile

navodne etničke razlike i 'tisućljetna nacionalna samostalnost i državno postojanje hrvatskoga naroda'« (65). Ta »promjena jezičnih normi nije po pravilu legitimirana proširenošću i poznatošću neke riječi« (256).

Štoviše, »dok je jezična politika s kraja 19. stoljeća još imala za cilj opismenjavanje pretežno nepismenog stanovništva, danas joj nedostaje bilo kakva funkcionalnost. Još gore, čak i obrazovane građane čini nesigurnima kod upotrebe službenog jezika jer uvodi jezična povjerenstva koja stalno propisuju novotvorenice ili arhaizme kao novu leksičku normu umjesto poznatih riječi« (258). To se sprovodi »u Hrvatskoj od njene nezavisnosti 1991. godine« (258). Tako je u Hrvatskoj »jezična politika u službi identiteta već dosegla stupanj na kojem se radi o ograničavanju slobodnog korištenja jezika i naposljetku o direktnoj manipulaciji jezičnim sadržajem« (258).

Ovakva »jezična politika prema srpskohrvatskom standardnom jeziku pokazuje vrlo zorno kako se ključne društvene pozicije na području medija i školstva koriste da bi se tek napravila ona kulturna razlika na koju se politički akteri pozivaju i na kojoj grade svoju vlast« (63). Pritom »u središtu sukoba stoje dva argumenta: prvi je tvrdnja o stoljetnom kulturnom tlačenju od strane dotičnog političkog protivnika, tj. druge etničke grupe, a drugi je teza o rekonstruiranju starih kulturnih obilježja identiteta. Te tvrdnje nailaze na odjek prvenstveno kod onih čija znanja ne prelaze osnovno obrazovanje o povijesnim i jezičnim odnosima« (63).

Tko je upućen u povijesne i jezične odnose, zna da nikad nije postojalo neko 'čisto' stanje jezika jer »u doba prije osnutka suvremenih nacionalnih država s njihovim obrazovnim institucijama ne mogu jezični etnosi u pravom smislu biti 'čisti' ili usmjereni prema međusobnom razgraničavanju kako se podmeće u modelu etničke kulturne nacije« (314). Jezik se ni prije nije podudarao s etnosom, npr. u 19.

stoljeću »stanovništvo Balkanskog poluotoka, pogotovo u primorskim gradovima i oko njih te u gradovima uz velike rijeke odrastalo je po pravilu kao višejezično. Tako se jedna te ista osoba ovisno o svom materinskom jeziku, obrazovanju i poslovnoj karijeri osjećala ne samo pripadnikom različitih jezičnih zajednica, nego je zajedno sa svojom religijskom i državopolitičkom pripadnošću imala više etničkih identiteta. To presijecanje etničkih kategorija, međutim, nije se uklapalo u zadati obrazac analize kod filologa, etnologa i autora zemljopisnih karata, koji su strukturu stanovništva htjeli uskladiti s jednom novom geopolitičkom kartom« (241-242).

Ne samo da se jezik nije podudarao s etnosima, nego u 19. stoljeću etnosi još nisu ni postojali: analiza zemljopisnih karata iz 19. st. koje su pravili geografi u službi Bečke Monarhije pokazuje da su »geografi pritom takoreći na crtačemu stolu stvarali etnose koji u ono doba — koji god kriterij da se uzme — još nisu postojali« (232).

Iako dakle etnosi nisu nastali prirodno, i ne počivaju ni na jeziku ni na porijeklu, »dosad se zadržala u općoj upotrebi predodžba da se kod etnosa radi o zajednici povezanoj porijeklom. [...] I aktualno izvještavanje u medijima predstavlja etničku svijest o identitetu pretežno kao nešto što počiva na objektivnim odnosima porijekla i jezika te se na njima može i politički legitimirati. Stoga je jedan od osnovnih ciljeva ovoga rada da analizom politike identiteta u kriznoj regiji jugoistočne Evrope oduzme začaranost misteriji navodno objektivnih i esencijalnih vrijednosti etničkih zajednica. U radu će se pokazati da su i same kulturne vrijednosti tvorevine ljudskog izmišljanja i zato podložne stalnim promjenama« (31).

Kod nas nije primjenjivan takav znanstveni pristup, nego su naprotiv »podupirana i do promjene sistema dovedena u vodeću poziciju ona istraživanja koja su nastojala potvrditi teze o zajedničkom po-

rijeklu ili jezičnom kontinuitetu. To je do danas ostavilo duboke tragove u znanosti tranzicijskih država« (244). Naime, »već i prije kraja suprotstavljenosti na istočni i zapadni blok 1989. oslanjale su se politike identiteta socijalističkih sistema jugoistočne Evrope na kulturne činioce poput jezika i religije. Tako su stari šefovi države i partije legitimirali svoju političku vlast sve više pomoću mitova nacionalne povijesti koji su se prvenstveno služili modelom zajednice povezane porijeklom i jezikom. Istraživanje upotrebljivo za potvrđivanje takve teze bilo je ne samo potpomagano, nego je prije promjene sistema u dotičnim zemljama često imalo toliko dominantno mjesto da sve do danas presudno obilježava znanstvenu djelatnost dotičnih zemalja« (316).

Na primjer, danas se u Hrvatskoj pozivaju na srednjovjekovnu navodno nacionalnu državu jer »povijesna povezanost sa srednjovjekovnim carstvima na tlu današnje Hrvatske treba učvršćivati vjeru da je hrvatska zajednica povezana porijeklom« (65). Međutim, »srednjovjekovna carstva nisu bila čisto slavenske države, kako se zbog korištenja slavenskih jezika najvećim dijelom još i danas tvrdi, nego su bila višenarodna carstva. Čak ni njihovi vladari ne mogu se prema današnjim spoznajama svrstati ni u jednu etničku grupu« (314).

Stoga pozivanje na srednjovjekovna carstva ne može poslužiti kao dokaz da je u ono doba postojala nacionalna država ili nacija: »prije će biti da izvođenje pojma nacije iz antike ili iz srednjovjekovnog carstva odgovara želji za društvenim kontinuitetom i dizanjem vrijednosti vlastitog nacionalnog identiteta. No to izvođenje iz prošlosti je u kontradikciji s povijesnom činjenicom da su nacije pojave iz novog vremena« (34).

Neosporna »činjenica da su moderne nacije vremenski gledano sasvim nova pojava dovodi etnički zasnovanu nacionalnu državu u poteškoće legitimiranja. Tim angažiranije tvrdi pogotovo nacionalizam baš

suprotno, on stvara 'povijest'. Objektivna suvremenost nacija kao kulturnih tvorevina u očima povjesničara smeta njihovoj subjektivnoj starosti u očima nacionalista« (33).

Nacije nisu ni mogle nastati davno jer za njihovo pojavljivanje »potrebni su određeni društveni preduvjeti [...]. U njih se ubraja kao prvo pojedinac u svojstvu političkog subjekta — a on je ustvari tek s francuskom revolucijom stupio na povijesnu pozornicu — i kao drugo ubraja se raspolaganje suvremenim sredstvima komuniciranja« (247). Kad se to ima u vidu, jasno je da »je nacionalizam proizveo nacije, a ne obrnuto. [...] Nacionalizam nije ono što izgleda, a pogotovo nije ono što sam sebi izgleda. Kulture za koje tvrdi da ih brani ili ponovo oživljava, često su njegove vlastite izmišljotine ili ih modificira do neprepoznatljivosti« (32–33).

Te činjenice se ignoriraju jer »pripadnicima određene etničke grupe često uopće nije bitno da li se radi o mitovima o povijesti ili o povijesnim činjenicama. Oni i znanstvene pokušaje demitologiziranja njihove nacionalne povijesti gledaju kao napad na njihov grupni identitet« (244–245). Radije ponavljaju mitove o zajedničkom porijeklu: »Iako porijeklo kao činilac identiteta ima vrlo mali doseg, najčešće samo par generacija, projicira se mitski u povijest. Zato skoro svaki balkanski narod danas ima po svojoj nacionalnoj povijesti određeni antički narod za praoca, što se na znanstvenoj razini opisuje terminom etnogeneza« (245).

Pa stoga »analiza obilježja identiteta u njihovoj povijesnoj dimenziji mora uzimati u obzir da ih sukobljene strane često proizvoljno projiciraju u prošlost kako bi pojačale doseg svojih izjava i njihovog djelovanja. Čak i u znanstvenoj literaturi tvrdokorno se održavaju teze koje tvrde da postoji potpuni kontinuitet povijesnih uzora do našeg vremena — a pritom ne mogu podastrijeti sigurne izvore. Primjeri za to su već spomenuti mitovi o porijeklu ra-

zličityh balkanskih naroda ili etnički navodno homogena srednjovjekovna carstva (činilac povijest). A i jezični uzori iz antike (činilac jezik) nisu ništa drugo nego fikcija, tj. naša predodžba o prošlim jezičnim stanjima. Jer mi danas raspoložemo samo pisanim dokumentima i ne znamo ni koliko ljudi ih je uopće moglo čitati ili napisati ni koje jezike su ljudi stvarno govorili. Ukratko rečeno, horizontalno uplitanje činilaca identiteta u pojedinom konfliktu identiteta služi se često resursom neznanja« (247).

Međutim, »danas znanost već raspoložuje instrumentima za kritički pristup postulatu o navodnoj kontinuiranosti i objektivnosti kulturnih činilaca« (20). Svaki »znanstvenik može pozivajući se na određena istraživanja promatrati kulturni identitet kao društvenu konstrukciju« (20). Rezultati istraživanja, naime, dokazuju da »kulture i kulturni identiteti su konstrukcije« (27). Znanstvenici su zato svjesni da nasuprot njima »onaj tko etničku, kulturnu ili klasnu raznovrsnost gura u prvi plan kao problem, ne shvaća da je ta izgradnja razlika produkt podložan oblikovanju« (27).

Znanstvena »teorija o konstruiranosti nudi daleko najveći dobitak spoznaja: ona se opršta od esencijalističkog pojma kulture koji kulturne činioce poput npr. jezika i religije promatra kao konstante ili u najboljem slučaju kao nezavisne varijable političke kulture društva« (313). Teorija o konstruiranosti pokazuje da »porijeklo, povijest, jezik i religija nisu objektivne datosti koje neraskidivo i sudbinski povezuju jednu grupu ljudi pomoću kulturnog identiteta, nego su instrument politike za sprovođenje određenih ciljeva. Kako ljudi gledaju i vrednuju porijeklo, povijest, jezik i religiju, to je rezultat odluka elite koja zadaje određeni način gledanja i pojačava ga odnosno skreće pomoću političkih koraka« (11–12). Dotična »elita se pobrinula za širenje grupnog identiteta, čiju sliku je napravila u skladu s političkim ciljevima ko-

jima je težila, i proširila je pomoću medija« (248).

Polazeći od tih spoznaja, »osnovna teza ove studije je da su politike identiteta konstruirane od strane zainteresiranih političkih aktera, da služe dolasku na vlast odnosno održavanju vlasti elita i da zbog konkurentskog odnosa često vode u političku nestabilnost pa i u oružani konflikt« (12). Određeni »akteri su u prepoznatljivim uvjetima sposobni sprovesti takvu politiku identiteta koja s ciljem ostvarivanja njihovih vlastitih interesa instrumentalizira kulturne procese i tako proizvodi opasnost konflikta« (12).

Političari konstruiraju kulturne identitete i stoga su odgovorni za sve konflikte koji nastanu zbog pozivanja na kulturni identitet (20). To se može promatrati na našem primjeru jer »političke elite u jugoistočnoj Evropi i akteri koji djeluju na tom prostoru očito daju prednost onoj politici identiteta koja još uvijek počiva na mitovima o zajedničkom porijeklu, na interpretacijama povijesti, na jeziku i religiji« (13). Navedeni mitovi su nacionalistička konstanta kojom su se služile i prethodne političke elite. Naime, kao što je već spomenuto, »već godinama prije prestanka konfrontacije sistema održavale su se elite u Jugoslaviji i državnici drugih istočnoevropskih zemalja na vlasti tako što su svoju socijalističku ideologiju dopunjavali nacionalističkim zamjenama iz povijesti kulture i nacije. Te nacionalističke zamjene su u mnogo slučajeva preživjele neprimjećeno i neoštećeno promjenu sistema, tako da je promjena vremena donijela u kulturnom pogledu čak više kontinuiteta nego lomova« (17).

S obzirom da je kulturni identitet konstrukcija koja se može oblikovati u smjeru konflikta ili u smjeru mira, »za znanstvenika mora biti nezadovoljavajuće da prati proces interkulturalne komunikacije ispunjene konfliktima kad on zna da se identiteti na kojima se zasniva taj konflikt mogu oblikovati u interesu rješavanja pro-

blema« (29). Kod konflikata u kojima se suprotstavljene strane pozivaju na kulturni identitet »čak ne može postojati racionalan izlaz u obliku kompromisa. Jer svaka strana inzistira na, kako se smatra, objektivnim i neizmjenjivim činjenicama o vlastitom porijeklu, povijesti, jeziku i religiji kako bi opravdala svoje političke zahtjeve i pobila zahtjeve sa suprotstavljene strane. Rješenje će biti moguće samo onda kada suprotstavljene strane kulturne razlike stave na zadnje mjesto i postanu ponovo svjesne zajedničkih političkih ili ekonomskih interesa, koji podliježu oblikovanju pomoću ugovora, a takvi moraju i ostati u interesu mirnodopskog razvoja« (20).

Oni koji se pozivaju na kulturu preporučuju da pritom nema odgovora čak ni na temeljno pitanje što je uopće kultura, što znači taj pojam: »Gotovo da i nema znanstvenog bavljenja centralnim pojmovima kultura i civilizacija« (303). Primjetno je da se »kultura promatra kao 'svaštara u koju se bilo što može staviti što u društvu još nije prepušteno ozbiljnijim profesionalcima kao izraz prava, politike ili ekonomije'« (26).

Ni granice između kultura koje ucrtavaju oni koji se pozivaju na vlastiti kulturni identitet nisu znanstveno održive: »Kako kulture sebe karakteriziraju i razgraničavaju prema drugima ne mora se poklapati s razlikom kako je neki promatrač sa strane vidi. To znači da kulturni identitet pri opisivanju samog sebe ne može sebi prisvajati istinu ili objektivnost. Pored moguće opreke između toga kako sam sebe gleda i kako ga drugi sa strane vide, nerijetko se pojavljuje i zamjena identiteta, tj. svojevoljna odluka pojedinca ili grupe ljudi da uzmu neki novi identitet umjesto staroga« (28). Koliko god da je kulturni identitet postao omiljena fraza u društvu, činjenica je da klasificiranje ljudi po kulturama uopće nije moguće: »odlučujući problem je u tome što se takvo jednoznačno uvrštavanje ljudi u određene kulture uopće ne može dosljedno sprovesti« (302).

Dieter Senghaas »prepoznaje u aktualnoj debati o borbi kultura opasnost da se kultura u internacionalnoj borbi za vlast svjesno instrumentalizira. Taj tip nove 'geopolitike' je dio opće tendencije koju on naziva 'regresijom politike' ili 'deciviliziranjem' [...]. Tu sliku nazatka u području političkoga treba očito shvatiti tako da se konstruiranjem kulturnih determinanti brzopletu napušta politički manevarski prostor koji je neophodan za rješavanje konflikta« (303). Naime, kultura se prikazuje kao nepromjenjiva objektivna datost, čime se odbacuje mogućnost dogovaranja. A kad se ne bi pozivali na navodno zadatu kulturnu razliku, bili bi mogući dogovori jer bi se priznalo da je sve politika, a kod politike su dogovori i promjene mogući.

Stvarnost je da ne postoji kultura kao nepromjenjiva objektivna datost, nego postoji »kultura kao dinamična i otvorena struktura, podložna oblikovanju« (30). Pristup »kulturi kao 'procesu stalnog mijenjanja, prilagođavanja i novog izgrađivanja' (Fisch 1998) omogućava dalekosežnu spoznaju da umnažanje kultura naposljetku dovodi do društvenog zastoja. Jer želja za zadržavanjem određenog stanja kulturnog iskustva i identiteta neće dopuštati kulturne sinteze i tako će sprečavati nastanak kulturnih inovacija. Zato je multikulturalizam za Fischa postao kočnicom društvene razvoja« (304).

Današnji »kulturalizam ima za učinak suprotno od inovacija. On se naime služi sredstvom autoritativne nacionalne države koja građanima propisuje njihov kulturni identitet pozivajući se na njihovo porijeklo, njihove jezične odnose i religijska uvjerenja« (310). Jer »čim država, političke stranke ili društveni pokreti oduzimaju građaninu odluku o njegovom identitetu obavezujući ga da mora pripadati jednoj određenoj kulturnoj, jezičnoj ili religijskoj zajednici, kreću se u krugu autoritativnih državnih sistema i njihovih mislilaca« (21). Time krše temeljnu postavku o ljudskim pravima kao pravima svakog pojedinca:

»Ljudska prava kao idejnopovijesno nasljeđe francuske revolucije polaze od temeljne postavke« da »svaki pojedini čovjek naspram državnih zahvata ima neotuđiva osnovna prava i slobode koje svako društvo ili zajednica moraju poštivati i štiti. Ta prava i slobode su univerzalni i vrijede za svakog čovjeka [...]. Ta univerzalnost isključuje nekakvu podjelu ljudskih prava na određene grupe ljudi, dakle isključuje partikularistička prava kolektiva« (288).

Ove osnovne postavke iz dokumenata Ujedinjenih naroda o pravima čovjeka izokreću se u našoj sredini. Jedan od novijih primjera toga je Izjava HAZU o jeziku (objavljena u časopisu *Jezik* br. 2, 2005, str. 41–48, koju sam komentirala u *Književnoj republici* br. 3–4, 2005, str. 226–231): u Izjavi se citiraju rečenice Ujedinjenih naroda gdje se govori o pravu svake osobe da se slobodno može služiti svojim jezikom, a istovremeno se te rečenice u Izjavi prikazuju kao da u njima piše da svaki narod mora imati različit jezik. Time sastavljači Izjave pravo svake osobe izvrću u pravo kolektiva, oduzimajući tako to pravo svakom pojedincu jer on za njih postoji samo kao dio kolektiva i mora biti po-dređen onome što elita kolektiva odredi. Konkretno, oduzima mu se sloboda izražavanja na svom jeziku u ime izmišljenog prava kolektiva na različit jezik. Drugim riječima, oduzima mu se ono pravo na koje se Izjava HAZU poziva i koje je jedno od univerzalnih prava svakog čovjeka, zagarantirano u dokumentima Ujedinjenih naroda pa bi ga hrvatska država morala poštivati.

Na južnoslavenskim prostorima se neznanstveno pripisuju »naciji objektivne kulturne datosti koje se mogu pratiti u daleku prošlost. Time postaje još jasnija distanca od političkog pojma nacije, koji sve pripadnike postojeće države označava istom nacijom neovisno o njihovoj etničkoj pripadnosti« (31–32). Kako izgleda politički pojam nacije može se vidjeti na francuskom primjeru: »francuski model je dr-

žava svih građana«, i svatko tko ima ili dobije francusko državljanstvo automatski je pripadnik francuske nacije (35). Nasuprot tom političkom pojmu nacije, kod etničkog modela nacije država dijeli svoje građane u različite nacije, pri čemu je jedna od tih nacija »takozvana titularna nacija, tj. ona nacija koja kao najbrojnija etnička grupa daje dotičnoj državi nekakvu vodeću kulturu, a drugo su nacionalne ili etničke manjine« (35).

U etničkom modelu nacije zarobljene su sve južnoslavenske države. Tako je npr. Bosna jako udaljena od francuskog modela političke nacije, a »kao velika prepreka dosad se pokazao Daytonski ustav, koji usprkos demokratskom okviru propisuje stari model triju nacija iz Titove ere zajedno s njegovim etničkim proporcijama u politici i upravi« (68). Time što se Evropa dala nagovoriti na zadržavanje tog starog modela na Balkanu, nastala je apsurdna situacija da »Evropa ne podupire izgradnju etnički neutralne države kao mosta između zavađenih etničkih grupa, nego se drži modela etničke proporcionalnosti na kojem je Tito desetljećima zasnivao svoju vlast. A bilo bi krajnje vrijeme već od prestanka konfrontacije sistema, najkasnije nakon strašnih ratova na području bivše Jugoslavije, da se modeli upravljanja koji se zasnivaju na religiji, jeziku i kulturi iz temelja dovedu u pitanje. Međutim, i većina istraživača jugoistočne Evrope ograničava se dosad na opisivanje etničke i religijske raznovrsnosti te regije, ne razmišljajući pritom o alternativnom političkom upravljanju npr. u obliku političkog modela nacije« (19).

U političkom modelu nacije država uzima u obzir sve svoje državljane kao osobe, a ne kao pripadnike raznih nacija. Na taj način se svim osobama garantira jednako ophođenje (267). Nasuprot tome, postojeći ustav BiH ne uzima u obzir osobe, nego nacije odnosno etničke grupe pa se »rukovodi mišlju da se agresivni nacionalizam, tj. zahtjev da samo jedna etnička

grupa ima čitavu državnu vlast, može ukrotiti samo participacijom drugih etničkih grupa. Međutim, time se model nacionalne države kao zajednice povezane porijeklom i jezikom ne dovodi iz temelja u pitanje, nego se u jednom naizgled pravednijem obliku uzdiže u državni model. A politički model nacije, koji polazi od jednakosti svih svojih građana pred zakonom — bez obzira na njihovo porijeklo, religiju ili maternski jezik — taj model se kao društvena alternativa etnički vezanoj nacionalnoj državi čak ni ne spominje« na Balkanu (268).

Tako da aktualna politička praksa »ne dovodi u pitanje nacionalnodržavne koncepte Srbije i Hrvatske s njihovim modelom zajednice povezane jezikom i porijeklom, nego ih naprotiv čak potvrđuje« (67). U BiH je »glavna prepreka za funkcioniranje centralne uprave podjela stanovništva u takozvane 'konstitutivne narode': Daytonski ustav daje 'Bošnjacima, Hrvatima i Srbima' kao građanima Bosne i Hercegovine status 'konstitutivnih nacija'. No to postojanje triju državnih naroda ima posljedice za politički sistem jer potiče osnivanje stranaka na etničko-nacionalnoj osnovi, pa tako čak i demokratski izbori vode u to da nacionalističke snage dobivaju legitimnost« (52). Stoga je neopravdano što Evropa u pregovorima o budućem članstvu »povezuje ulazak s nadom da će se međuetnički konflikti riješiti, umjesto da formulira prevazilaženje nacionalizma kao neophodni uvjet za članstvo« (18).

Očito je da »tim novim ustavom Bosne i Hercegovine nacionalizam nije prevaziđen, nego je naprotiv uzdignut u princip novog parlamentarnog sistema« (60). Parlament, vijeće ministara, predsjedništvo »popunjavaju se paritetno od strane triju državnih nacija: neovisno o tome kako konkretno izgledaju rezultati izbora, tri nacije šalju svaka po 14 poslanika u bosanski parlament [...]. Na taj način etničko-nacionalni identitet građana Bosne i Hercegovine postaje legitimirajućim elementom državne uprave« (60). Čovjek ne po-

stoji kao osoba nego kao član jednog od triju nacionalnih kolektiva. Individualna ljudska prava zamijenjena su pravima kolektiva, što je više nego sporno: »Budući da tim ustavom narod u značenju 'demos' nestaje i biva zamijenjen (trostrukim) 'etnosom', treba državnopravno utvrditi kako se takav ustav, u kojem etnička prava, dakle prava kolektiva, stoje ispred individualnih (ljudskih) prava, može smisleno ostvariti« (60).

Zbog takvog ustroja države »u Bosni — jača institucionaliziranje etničkog principa, tako da u dogledno vrijeme nastavlja djelovati takva politika identiteta koja pomoću opisanih činilaca identiteta svakodnevno iznova reproducira stare slike neprijatelja« (266–267). A ti identiteti, na kojima se zasnivaju svi sukobi, nisu domaćeg porijekla, nisu stari, prirodni ni bogom dati: »Većina etničkih identiteta koji danas igraju odlučujuću ulogu u konfliktima jugoistočne Evrope porijeklom je iz zapadne i srednjoistočne Evrope, što znači da ih nisu stvorili nosioci dotičnog identiteta. [...] dokazljivi vanjski utjecaj na nastanak kulturnih razlika je važan pokazatelj da su etnički identiteti društvene konstrukcije« (232). Činjenica je da »otkad su velike sile na Balkan izvezle model nacionalne države, vanjski akteri imaju specijalnu, ponekad čak odlučujuću ulogu kod izgradnje identiteta« (264). Izvoz identiteta na Balkan doveo je do balkanizacije: »Termin 'balkanizacija' ušao je s dva značenja u povijest pojmova: kao prvo označava raspad država u manje jedinice, a kao drugo njihov stalni rivalitet i duboko neprijateljstvo« (16). Vanjski interes objašnjava se time što »nastanak novih malih i malečkih država daje većim državama u regiji porast moći« (279).

Kod analize aktualne situacije na južnoslavenskim prostorima mora se govoriti i »o pitanju gdje vanjski akteri danas nose odgovornost za tok konflikta. Ovime se ni u kojem slučaju ne žele rasteretiti domaći političari koji su prenosili etničke slike

neprijatelja ili čak organizirali etnički motivirana nasilja. Ali budući da zapadnoevropska javnost Balkan gleda prvenstveno kao regiju čije stanovništvo po svom mentalitetu nije sposobno zajedno živjeti u miru, potrebno je razjasniti aktivnosti vanjskih aktera« (264).

Te aktivnosti vanjskih aktera sastoje se u sljedećem: »Umjesto da se potruži pružiti analizu politika identiteta svih strana u konfliktu bivše Jugoslavije, reducirala je prvo njemačka javnost a kasnije i javnost brojnih drugih članica EU svoje gledište na shemu žrtva–počinilac [...]. To površno shvaćanje uzroka konflikta uguralo je naposljetku zapadnoevropske i internacionalne posrednike u bosanskom konfliktu u ulogu pristranog sudca, koji je onda usvojio i etnički princip upravljanja s novim bosanskim ustavom: Bosna i Hercegovina je mirovnim sporazumom iz Dayton (21. 11. 1995.) dobila politički sistem u kojem o dodjeli visokih državnih službi ne odlučuju jedino izbori nego prvenstveno pripadnost nekoj etničkoj grupi. Pod pritiskom što je moguće bržeg okončavanja rata internacionalna diplomacija je propustila da etničkom principu vladavine nastalom za vrijeme Tita suprotstavi sadržajnu alternativu demokratske pravne države. Taj propust je danas najveća prepreka na putu ka trajnom miru između sukobljenih strana u Bosni i Hercegovini. Jer svijest o identitetu kojoj je cilj konflikt i razgraničavanje može se sada oslanjati na državne institucije i tako se stalno reproducirati« (266).

Nadalje, »kao vanjske aktere treba navesti i medije. Oni putem aktualnog izvještavanja imaju sasvim određeni pogled na uzroke konflikta, a taj pogled neobaviještena publika najvećim dijelom preuzima. Tako mediji presudno utječu na oblikovanje javnog mnijenja u demokratskim društvima. Mediji često nisu zainteresirani za diferenciranu analizu konflikta, nego za što je moguće veću gledanost odnosno tiraž. To ih mnogo puta zavede da prešute

složenost situacije i da prezentiraju crno-bijelu sliku konflikta. Iz toga nastaje poznata shema prijatelj — neprijatelj odnosno žrtva — počinilac, koja se prvenstveno kod konflikta identiteta može medijski dobro inscenirati. Pitanje o nastanku etničkog identiteta usmjerenog na razgraničavanje, o profiterima izgrađenih slika neprijatelja i nadasve pitanje o alternativama postavlja se iznimno rijetko ili se uopće ne postavlja. To kod publike pojačava gledanje na etničku svijest kao na kulturnu konstantu koja je objektivno data i nepromjenjiva. Utisak beznadežne konfliktne konstelacije koji mediji šire zavodi publiku i na zaključak da se eskalacija nekog konflikta identiteta može spriječiti jedino još vanjskom intervencijom, i to možda nasilno« (269).

Vidljivo je da »rijetko koji autor [...] uzima u obzir spoznaju da je naposljetku svaki etnički identitet rezultat društvenog procesa i da se stoga može promatrati kao društveno formirana i politički oblikovana konstrukcija, koja je pogotovo u konfliktnim situacijama podložna promjenama« (243). Ima nekoliko razloga zašto autori neznačajki pristupaju temi identiteta i ne opisuju identitet kao konstrukciju: prvi razlog je taj što je konstruktivistički pristup teži jer od autora zahtijeva više analitičkog rada; drugi razlog je taj što mnogi autori pišu po nalogu, dakle ne u službi istine nego u službi interesa onoga tko ih plaća; treći razlog su emocije autora, njegova poznanstva, pa nastaju »studije koje se pune osjećaja uživljavaju u određenu nacionalnu povijest ili u određenu stranu kod nekog konflikta, uslijed čega dotični znanstvenik konstruktivistički pristup doživljava kao konflikt s lojalnošću i stoga ignorira takav pristup« (243). Zato se »usprkos intenzivnom istraživanju održalo mnoštvo nacionalnih mitova o povijesti« (244).

Rezultat svega toga je da »vanjska politika EU u jugoistočnoj Evropi više prati koncepte kulturalizma nego principe univerzalnosti. Iako se pritom govori o

multikulturnom društvu, ipak se konkretno sprovodi politika podjele etničkih grupa koje žive zajedno, i tako se faktično slijedi koncept etnički 'čiste' nacionalne države. Time se ignorira politički koncept nacije kulturno pluralističkog društva, što dugoročno gledano može imati fatalne posljedice za države članice Evropske unije: jer na idejama kulturalizma teško da se može miroljubivo i trajno izgraditi zajednička kuća Evropa« (287–288). Naime, »rivalitet kod dodjele političkih funkcija po etničkoj proporciji mogao bi za samo nekoliko godina stajati u centru evropskog procesa ujedinjavanja i gurnuti u drugi plan hitne zadatke veće političke suradnje« (287).

Što je rješenje? Rješenje je odbacivanje etničkog i prelazak na politički model nacije: »Postepena transformacija prema političkom modelu nacije bila bi pozitivan razvoj, ali on je nezamisliv bez odgovarajuće politike identiteta [...]. To, međutim, traži dosljedno razračunavanje sa stereotipnim slikama povijesti, baziranim na kulturnom modelu nacije koji proizvodi konflikte. Prve inicijative u tom smjeru već se mogu prepoznati u balkanskim državama. Tako je npr. mreža znanstvenika napravila alternativne materijale za nastavu povijesti, koje je objavio Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe u Solunu početkom 2005. godine. Dio tog četverosveščanog izdanja je didaktički dobro uređena radna knjiga 'Nation and States in Southeast Europe'« (312).

SNJEŽANA KORDIĆ